

УДК 346.546

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.19>**Тетяна Швидка,***докт. юрид. наук, доцент, адвокат,**асистент кафедри господарського права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**ORCID ID: 0000-0002-6152-2705*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАВИЛ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Ключовим елементом системи ринкових відносин виступає саме конкуренція, адже вона сприяє більш повному використанню потенціалу суспільства та узгодженості поведінки суб'єктів господарювання, теорія ринкової конкуренції швидко розвивається і набуває широкого практичного застосування. Названі причини дають можливість зрозуміти, що її вивчення має бути однією з найважливіших складових частин досліджень ринку, ринкових відносин та економіки, за результатами яких має бути створено підґрунтя для вироблення стратегії і тактики діяльності.

Конкуренція стимулює зниження цін, підвищення якості й розширення асортименту продукції, що випускається, впровадження науково-технічних досягнень, забезпечує чималій економічний ефект, хоча, безумовно, пов'язана з певними витратами (зокрема, з посиленням соціально-економічної диференціації в суспільстві). Водночас вона належить до неконтрольованих факторів, які впливають на діяльність організацій і якими останні не можуть керувати.

Конкурентне законодавство України містить норми, категорії та інститути декількох галузей права, спираючись на які, регулює різні за своїм змістом відносини з використанням норм матеріального та процесуального права. Крім того, завдяки наявності у законодавстві усього комплексу регуляторних, охоронних та спеціалізованих норм воно має комплексний характер, а його особливістю визнається поєднання творчої, стимулюючої та регуляторної функцій.

Варто також пам'ятати, що саме принцип добросовісності дає суб'єкту господарювання можливість провадити вільну підприємницьку діяльність на засадах конкурентного змагання з огляду на те, що необхідно неухильно дотримуватися прав інших учасників, усвідомлювати, що в разі порушення цього його може бути притягнуто до відповідальності, отже, інша сторона може скористатися правом на захист. Таким чином, визнання недобросовісної конкуренції правопорушенням фактично дає підстави для прийняття добросовісної конкуренції загальновизнаним благом, що потребує належного та ефективного захисту.

Ключові слова: конкуренція, ринкова економіка, недобросовісна конкуренція, господарська діяльність, економічна політика держави.

Постановка проблеми. Основним поняттям, що використовується для відображення природи ринкових відносин, є поняття «конкуренція». Однак нині існує значна кількість наукових підходів до його тлумачення. За таких умов особливого значення набуває дослідження еволюції поглядів на сутність і зміст цього поняття, оскільки завдяки цьому можна систематизувати та врахувати за потреби рекомендації щодо підвищення рівня конкурентоспроможності як окремого економічного суб'єкта, так і економіки країни загалом. Більш того, від розуміння природи конкуренції, форм її прояву, методів конкурентної боротьби й чинників, що впливають на готовність суб'єктів економіки до такої боротьби, значною мірою залежить ефективність господарювання суб'єктів економіки.

Важливо відзначити, що проблемою є не визначення поняття конкуренції, а саме процес регулювання й захисту економічної конкуренції. Сьогодні немає реального закріплення правил і принципів конкуренції в жодному нормативно-правовому акті, як і немає єдиного підходу до бачення того, що саме є принципами й правилами конкуренції (отже, їх уніфікованого й загальноприйнятого трактування). Ми можемо знайти в законодавчих актах України лише перелік правопорушень та види відповідальності за них, проте й тут залишається проблемним питання процесуальних моментів притягнення до відповідальності.

Крім того, на законодавчому рівні не закріплено поняття добросовісної конкуренції. Закон оперує лише поняттям «недо-

бросовісна конкуренція» та має перелік її проявів у спеціальному Законі, проте це не вирішує проблему боротьби з недобросовісними практиками з боку суб'єктів господарювання, тим паче проблему забезпечення добросовісної поведінки учасників ринку.

Питання правового забезпечення добросовісної конкуренції, економічної політики держави загалом та конкурентної зокрема розглядалися у працях таких науковців, як О. Бакалінська, О. Безух, О. Вінник, С. Валітов, Д. Задихайло, Н. Саніахметова, Ю. Тобота, К. Тот'єв, В. Щербина. Не можна оминути увагою здобутки представників класичної і неокласичної економічних шкіл. Класики економічної науки розглядали у своїх працях питання сутності економічної конкуренції та конкурентоспроможності. Зокрема, автором було проаналізовано праці А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Робінсона, Й. Шумпетера, М. Портера, А. Маршала.

Незважаючи на те, що окреслене питання ставало предметом вивчення великої кількості фахівців – представників різних галузей знань, а також беручи до уваги особливості сучасної ринкової економіки, існує потреба в уточненні та конкретизації багатьох фундаментальних проблем, зокрема щодо сутності економічної конкуренції, добросовісності, принципів ринкової економіки.

Метою статті є визначення поняття конкуренції та правил конкуренції, які необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу. З моменту набуття Україною незалежності і по сьогодні наша країна є державою з ринковою економікою саме через те, що, по-перше, реалізує конкурентну політику, по-друге, розробила і прийняла безліч законодавчих актів про захист економічної конкуренції, що, звісно, є одним із найголовніших механізмів забезпечення економічного зростання, досягнення цілей і виконання завдань сучасної конкурентної політики.

Зокрема, відповідно до ст. 42 Конституції України, «держава гарантує захист конкуренції в підприємницькій діяльності, забороняє обмеження конкуренції і зловживання монополією становим, а також недобросовісну конкуренцію». Водночас у ст. 92 Конституції України зазначено, що «правові засади і гарантії підприємництва і правила конкуренції, норми антимонопольного регулювання визначаються виключно законами України» [1]. Вбачається, що задля законодавчого й управлінського забезпечення реалізації гарантованого ст. ст. 13, 42 Конституції України права на підпри-

ємницьку діяльність, а також знаходження дієвого механізму регулювання конкуренції необхідно мати чітке уявлення про об'єкт владного впливу [1], бо саме особливості цього об'єкта зумовлюють форми, способи й засоби державного впливу.

Звісно, що для вирішення окресленого вище питання спочатку треба розібратися із сутністю поняття «конкуренція». У контексті цього зазначимо, що першим сформулював це поняття ще у 1776 р. відомий економіст Адам Сміт, який розглядав конкуренцію як суперництво, завдяки якому ціни підвищуються під час зменшення пропозиції товарів і знижуються тоді, коли пропозиція перевищує попит. Крім того, принцип «невидимої руки» фахівець визнав головним принципом конкуренції. До того ж цей принцип полягає в такому: обставини, незважаючи на прагнення бізнесменів отримати власну вигоду, щоразу складаються так, що вони, переслідуючи власний інтерес, одночасно мають задовольняти інтереси всього суспільства [2].

Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробив Й. Шумпетер, згідно зі вченням якого для суспільства досконала конкуренція є стимулом до зменшення витрат і наближення оплати праці до її граничної продуктивності. На переконання Й. Шумпетера, конкуренція буде ефективною лише за умов економічної динаміки. Такий стан забезпечується якісно новим рівнем виробництва, що базується на безперервному запровадженні нововведень; новаторстві на всіх рівнях технологій, управлінні й організації виробництва; освоєнні нових ринків збуту, сировини; підвищенні якості продукту [3].

Крім того, конкуренція є основним інструментом регулювання економіки ринкового типу, важливою складовою частиною ринкового середовища, що передбачає підвищення ефективності господарської діяльності та прискорення науково-технічного прогресу. З огляду на це в умовах ринкової економіки конкуренція виступає також невід'ємним елементом ринкового механізму господарювання, економічних зв'язків між виробниками і споживачами, але її характер і форми на окремих ринках і в різних ринкових ситуаціях неоднакові. З наведеного можна зрозуміти, що поняття «конкуренція» тісно пов'язане з такими поняттями, як «риннок» і «товарне виробництво».

Конкуренція стимулює зниження цін, підвищення якості й розширення асортименту продукції, що випускається, впровадження науково-технічних досягнень, забезпечує чималий економічний ефект, хоча, безумовно, пов'язана з певними витратами

(зокрема, з посиленням соціально-економічної диференціації в суспільстві). Водночас вона належить до неконтрольованих факторів, які впливають на діяльність організацій і якими останні не можуть керувати.

Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», економічна конкуренція є «змаганням між суб'єктами господарювання, що здійснюється задля здобуття переваг над іншими суб'єктами господарювання, використовуючи власні переваги, завдяки чому виникає можливість для покупців та інших суб'єктів господарювання вибирати» [4]. Вона значно впливає на упорядкування цін, а також одночасно виступає стимулом до розвитку інноваційних процесів і механізмом витіснення неефективних суб'єктів господарювання з господарського обігу. Її основним змістом є максимальне «задоволення потреб населення, свобода доступу до різноманітних ринків, здешевлення продукції та підвищення її якості тощо».

Водночас С. Цюцюпа розглядає явище економічної конкуренції як регулятор пропорцій суспільного виробництва, який підвищує його ефективність, один із засобів успішного функціонування ринкової економіки, який в усіх своїх конкретних проявах спирається на об'єктивні процеси й закономірності, не вступаючи в суперечності з тенденціями прогресу продуктивних сил, а також як фактор утворення середньої норми прибутку й формування ринкової вартості товару, розрізнення товаровиробників за доходами. Отже, конкуренція – це економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби між підприємствами, що виступають на ринку «задля забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців і одержання найбільшого прибутку» [5].

Підсумовуючи наведене, а також беручи до уваги результати досліджень інших науковців, можемо виокремити три основні підходи до визначення поняття «конкуренція». За першого, прихильниками якого виступають представники класичної економічної теорії, конкуренція розглядається як елемент ринкового механізму, що дає змогу зрівноважити попит і пропозицію. Згідно з другим, що ґрунтується на сучасній теорії морфології ринку, конкуренція – це критерій визначення типу галузевого ринку. Відповідно до третього конкуренція трактується як змагальність, суперництво на якій-небудь території між окремими суб'єктами, зацікавленими в досягненні однакових цілей.

Конкурентне законодавство України містить норми, категорії та інститути декількох

галузей права, спираючись на які, регулює різні за своїм змістом відносини з використанням норм матеріального та процесуального права. Крім того, завдяки наявності у законодавстві усього комплексу регуляторних, охоронних і спеціалізованих норм воно має комплексний характер, а його особливістю визнається поєднання творчої, стимулюючої та регуляторної функцій.

Як зазначає О. Бакаліньська, конкурентне законодавство – це «засіб примирення і взаємодії між державою і приватним сектором економіки». З огляду на це в сучасній економіці основою під час створення ефективної системи правового регулювання можуть стати комплексність, баланс між саморегулюванням і державним регулюванням, характерні конкурентному законодавству. Наведене має велике значення, оскільки сьогодні саме формування єдиної внутрішньо узгодженої системи регулювання добросовісних конкурентних відносин в Україні визнається необхідною умовою ефективного функціонування й розвитку ринкової економіки. Отже, метою удосконалення правового регулювання конкурентних відносин має стати не витіснення ринкових регулюючих механізмів, що вже створені й діють, а навпаки, їх підтримка, доповнення і зміцнення [6, с. 20].

Варто також пам'ятати, що саме принцип добросовісності дає суб'єкту господарювання можливість провадити вільну підприємницьку діяльність на засадах конкурентного змагання, керуватися тим, що необхідно неухильно дотримуватися прав інших учасників, усвідомлювати, що в разі порушення цього його може бути притягнуто до відповідальності, отже, інша сторона може скористатися правом на захист. Підтвердженням важливості принципу добросовісності може служити той факт, що його порушення під час здійснення конкурентної боротьби зумовило потребу в розробленні та закріпленні механізмів міжнародно-правового захисту прав суб'єктів господарювання і споживачів від проявів недобросовісної конкуренції.

До того ж поняття «добросовісна конкуренція» є оцінним, його визначення, на жаль, на національному рівні не закріплено в жодному нормативно-правовому акті. Так, у 1900 р. відбулася Брюсельська дипломатична конференція, на якій були переглянуті положення Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р. [7], де було наведено трактування, що й саме визнається актом недобросовісної конкуренції. Зокрема, відповідно до ст. 10bis Конвенції, під недобросовісною конкуренцією розуміють будь-які дії, що суперечать звичаям, які склалися у промислових і торговельних справах. Крім

того, у Конвенції наводяться такі дії, що підпадають під поняття «недобросовісна конкуренція» і мають бути заборонені:

– усі дії суб'єктів господарювання, що можуть незалежно від способу викликати змішування щодо підприємства, продуктів або промислової чи торговельної діяльності конкурента;

– дії, які призведуть до дискредитації підприємства, продуктів і промислової чи торговельної діяльності конкурента (наприклад, поширення неправдивих тверджень під час провадження своєї діяльності);

– введення громадськості в оману під час здійснення своєї комерційної діяльності шляхом зазначення чи твердження неправдивих положень щодо способу виготовлення, властивостей, придатності до застосування чи кількості товарів [6].

Згідно зі ст. 10 Паризької конвенції, уряди всіх держав, які її підписали, повинні забезпечити суб'єктів господарювання і громадян адміністративним і судовим захистом від недобросовісної конкуренції, з якою вони можуть стикнутися. Це означає, що громадянин або підприємець може звернутися за захистом своїх порушених прав до певних міжнародно-правових інституцій, якщо в межах національної системи їм не було надано належного захисту. Таким чином, визнання недобросовісної конкуренції правопорушенням фактично дає підстави для сприйняття добросовісної конкуренції загальноновизнаним благом, що потребує належного та ефективного захисту [7].

Найбільш ґрунтовно зміст і сутність поняття «добросовісна конкуренція» розкриває О. Бакалінська. Так, на думку вченої, добросовісна конкуренція являє собою форму взаємодії учасників конкурентного змагання, за якої суб'єкти господарювання під час здійснення господарської діяльності дотримуються чесних і добрих звичаїв, вимог добросовісності, розумності та справедливості, завдяки чому отримують переваги в конкурентній боротьбі, а споживачі мають можливість вільно вибирати товари (роботи, послуги) належної якості [6, с. 15].

У преамбулі Договору про заснування Європейської Спільноти (1957 р.) як завдання визначено постійне гарантування розвитку й чесної конкуренції, до речі, остання проявляється саме в розумінні всіх «правил гри», зокрема знанні та дотриманні правил і принципів [8].

Як уже зазначалося, під час урегулювання відносин на ринках (точніше, під час закріплення механізмів) застосовуються певні правові категорії. Багато з них (наприклад, свобода волі у договорі, обов'язковість

виконання зобов'язань та обіцянок, непорушність права власності та права вільно ним розпоряджатися) виходять, майже незмінюючись, ще з римських часів.

Антимонопольна політика – важлива складова частина діяльності найбільших міжнародних економічних організацій. Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКДАТ) у 1980 р. ухвалила «Комплекс узгоджених на багатосторонній основі принципів і правил контролю за обмежувальною діловою практикою» (Резолюція 35/63), на основі цього документа і під впливом антикартельного європейського законодавства міжурядова група експертів розробила «Типовий закон про конкуренцію» [9], прийнятий у 2000 р. в м. Женева. Цей документ поділений на дві частини, перша має назву «Проект вірогідних статей», а друга – «Коментарі до статей». Перша частина містить основні поняття, сферу дії, завдання та цілі, перелік дій, які визначаються як зловживання становищем на ринку, санкції, елементи захисту [10].

Через те, що в жодному нормативному акті не визначено правил економічної конкуренції, про що вже йшлося, їх можна встановити і сформулювати шляхом аналізу такого поняття, як «недобросовісна конкуренція», а також положень таких законодавчих актів, як Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про Антимонопольний комітет», Закон України «Про природні монополії» [4; 11; 12; 13]. Вони будуть такими.

1) Використання суб'єктом господарювання своєї індивідуальної назви, власного товару, власного товарного знаку, реклами тощо.

2) Допускається продаж і використання товару власного виробництва або продаж і використання товару інших суб'єктів господарювання без зміни їх зовнішнього вигляду, назви та інших індивідуальних ознак.

3) Випускати в обіг товар, не схожий за зовнішніми ознаками на товар конкурента або з певними їх відмінностями, щоб не вводити споживача в оману.

4) Суб'єкт господарювання використовує порівняльну рекламу з іншими суб'єктами господарювання, якщо вона відповідає фактичним даним.

5) Поважати конкурентів, їх діяльність. Не поширювати неправдиву інформацію, яка може негативно вплинути на суб'єктів господарювання, завдати шкоди їх діловій репутації.

6) Гарантування права укладати договори й дотримуватись їх з будь-якими суб'єктами

господарювання. Не схилити до розірвання договірних зв'язків з конкурентами.

7) Суб'єкти господарювання мають право провадити свою діяльність на рівних умовах.

8) Кожен наділений правом збирання необхідної інформації лише законним шляхом.

9) Суб'єкт господарювання має право на захист своєї комерційної інформації. Ніхто не має права її розголошувати, якщо це може призвести до негативних наслідків.

10) Використовувати комерційну інформацію можна лише у передбачених суб'єктом господарювання випадках.

11) Кожен наділений правом поширювати інформацію, яка є повною і точною.

12) Суб'єкт господарювання повинен провадити свою діяльність, керуючись принципами конкуренції. Якщо суб'єкт господарювання має домінуюче становище, від не повинен зловживати ним.

13) Забороняється перешкоджати іншим суб'єктам здійснювати свою діяльність на ринку.

14) Неухильне виконання обов'язку своєчасно надавати інформацію стосовно своєї діяльності антимонопольним органам.

15) Отримання чесного прибутку тощо.

Крім того, ринкові відносини передбачають наявність певних принципів, стандартів, правил, які регулюють такі відносини.

Кожен учасник ринку має право вступати чи не вступати в такі відносини, що складає його особисту свободу. Проте коли суб'єкт вступає в господарські ринкові відносини, він має право очікувати від інших учасників не створення перешкод для вільного доступу на ринок, свободи економічної діяльності за дотримання встановлених або визнаних правил проведення господарської діяльності, вимагати припинення неправомірних дій у конкуренції та відшкодування збитків. Тільки за умов дотримання всіма учасниками ринку певних правил і єдиного розуміння сутності таких відносин останні є дійсно вільними.

Висновки

Таким чином, у процесі господарської діяльності всі суб'єкти господарювання повинні утримуватися від дій, які заборонені, і дотримуватися правил, які встановлені для певного виду господарської діяльності, що забезпечує їх «технічну» рівність між собою під час ведення господарської підприємницької діяльності. Отримувати переваги у конкурентній боротьбі суб'єкти господарювання повинні завдяки власним рішенням, прийняття яких сприяє підвищенню ефектив-

ності порівняно з конкурентами й робить їх більш привабливими для споживачів. Будь-яке відхилення від приписів нормативних документів щодо вимог до здійснення господарської діяльності у певній сфері може приводити до отримання неправомірних переваг такого суб'єкта господарювання стосовно інших, які дотримуються встановлених приписів, не порушують заборони та спотворюють економічну конкуренцію.

Правила конкуренції необхідно розглядати не як просту сукупність правових норм, а як складну систему, що поєднує комплекс компонентів, які перебувають у взаємозв'язку між собою і впливають на весь господарський правовий порядок, який в умовах ринкової економіки передбачає існування, розвиток і захист економічної конкуренції як системоутворюючий принцип формування господарської системи.

Підсумовуючи, зазначаємо, що на цьому етапі Україна потребує вдосконалення свого законодавства, зокрема, стосовно економічної конкуренції, адже правила й принципи нині не мають свого закріплення в нормативній базі, а сформулювати їх можна лише через аналіз положень, що стосуються порушень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Smith A. *The Wealth of Nations*. Glazgo : R.X. Campbell, A.S. Skinner, 1976. 1002 p.
3. Schumpeter J.A. *Theoretical Problems of Economic Growth*. 1947. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-economic-history/article/theoretical-problems-of-economic-growth/2567028DDB45AB8D90EA2753F5D78ABA>.
4. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 12. Ст. 64.
5. Цюцюпа С. Вплив конкуренції на інноваційну діяльність підприємства. *Вчені записки університету «КРОК»*. Серія: Економіка. 2019. Вип. 1. С. 221–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2019_1_29.
6. Бакалінська О. *Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії і практики* : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 ; Національна академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф. Бурчака. Київ, 2015. 32 с.
7. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_123.
8. Договір про заснування Європейської Спільноти. ЄЕС, Договір, Міжнародний документ

від 25 березня 1957 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017.

9. Resolution 35/63 adopted by the General Assembly at its 35th Session on 5 December 1980 (Restrictive business practices). 1980. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/35/a35r63e.pdf>.

10. Типовий закон про конкуренцію ООН. *Серія документів ЮНКТАД з проблематики законодавства та політики в галузі конкуренції*. Женева, 2000. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/law_competition.pdf.

11. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164.

12. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472.

13. Про природні монополії : Закон України від 20 квітня 2000 р. № 1682-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238.

Tetiana Shvydka. Problems of ensuring fair competition and implementation of market economy rules

The main elements of the system of market relations is exactly competition – it contributes to a more complete use of the potential of society and the consistency of the behavior of business entities, the theory of market competition, is rapidly developing and acquires wide practical application. The listed reasons make it possible to understand that its study should be one of the most important components of market research, market relations and economics, the results of which should create a basis for developing a strategy and tactics of activity.

The competition stimulates a reduction in prices, an increase in the quality and expansion of the range of products, the introduction of scientific and technological achievements, provides a significant economic effect, although, of course, it is associated with certain costs (in particular, with an increase in socio-economic differentiation in society). At the same time, it belongs to uncontrollable factors that affect the activities of organizations and which the latter cannot control.

Competition legislation of Ukraine contains norms, categories and institutions of several branches of law, which regulate relations that are different in their content, using the norms of substantive and procedural law. In addition, due to the presence in the legislation of the entire complex of regulatory, protective and specialized norms, it has a complex character, and its peculiarity is recognized as a combination of creative, stimulating and regulatory functions.

It should also be remembered that it is the principle of good faith that gives a business entity the opportunity to conduct free entrepreneurial activities on the basis of competitive competition, guided by the fact that it is necessary to respect the rights of other participants, realizing that in case of violation of this, he can be held accountable, and therefore, the other party can exercise the right to defense. Thus, the recognition of unfair competition as an offense actually gives grounds for the perception of fair competition as a generally recognized good requires proper and effective protection.

Key words: *competition, market economy, unfair competition, economic activity, economic policy of the state.*